

ФУНКЦІЇ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ

Губарева Г., Калашник Ю.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

hubareva@karazin.ua, yulia.kalashnyk@karazin.ua

Ключові слова:

номінативне речення, стилістичні функції, оповідна манера, ампліфікація, парцеляція.

У статті розглянуто номінативні речення в їх функційних виявах у творах Остапа Вишні. Визначено текстотвірні функції цих синтаксичних конструкцій, що залежать від форм оповідності. Простежено роль номінативних конструкцій в оформленні різних композиційних частин творів. Схарактеризовано участь називних речень у творенні комічного й ліричного струменів оповіді, що зумовлено настановами на відтворення колориту живомовності. Розглянуто стилістичні фігури, що ґрунтуються на введенні до тексту номінативних речень.

Номінативні речення мають своєрідну граматичну природу, яка зумовлює їхні функційні властивості.

Ще 1947 року вийшла друком синтаксична праця Юрія Шевельова “До генези називного речення” (перевидана 2012 року Харківським історико-філологічним товариством із назвою “До питання про генезу й природу називних речень”, що була вказана при самому тексті, а не на палітурці [12]), на підставі якої, як відомо, Український Вільний Університет у Мюнхені надав йому докторський ступінь. Це перша в українському мовознавстві ґрунтовна розвідка з історії та функціонування називних речень [4, с. 16]. У монографії автор докладно розглядає історію вивчення називних речень (саме такому термінові Ю. Шевельов віддає перевагу), аналізує стан розроблення цього питання в зарубіжному та українському мовознавстві. Науковець з'ясує причини й механізми появи таких синтаксичних конструкцій в усній та писемній мові. Говорячи про походження цих односкладних структур, пристає до думки тих науковців, хто виводить генезу називних речень із живого мовлення, й обґрунтовує її численними прикладами з творів української літератури XIX–XX століть: “Ми певні, що коріння називного речення, яка б не була його основна функція сьогодні, треба шукати не в писаній тільки мові, а насамперед в усній, живій” [12, с. 55]. Разом із тим, Ю. Шевельов зауважує, що “накопичення ізольованих називних речень – риса пізніша і, мабуть, справді розвинена в писаній мові, а не усній” [12, с. 57].

У сучасній лінгвістиці номінативні речення продовжують активно вивчати: їх семантику й функції розглянуто в статтях таких дослідників, як Т. Давиденко, І. Житар [3], В. Ковтун [5], Н. Мартянова [8], Н. Рудницька [9], І. Ходикіна [11], а також дисертаційній роботі І. Сушинської [10] та ін.; З. Коржак висвітлює способи вираження предикативності в семантичній структурі номінативних речень [6].

Дослідження синтаксичної організації творів письменників є важливими для визначення повного спектра ідіостильових рис. У цьому зв'язку науковий інтерес становлять твори одного із зачинателів і найвизначніших представників української сатирично-гумористичної літератури Остапа Вишні. Його твори вирізняються особливим типом

оповідача, з різним ступенем дистанціювання від автора в різних жанрах. Розгляд номінативних речень як одного зі структурних елементів організації оповіді в малій прозі письменника для встановлення їхнього функційного навантаження видається актуальним, що зумовлено водночас і недостатнім вивченням синтаксичних засобів творення комічного в мовознавстві.

Предметом нашого дослідження є функції номінативних речень у творах Остапа Вишні. Мета – виявлення особливостей уживання цих конструкцій. Завдання полягають у визначенні структурних, смислових, функційних рис цих конструкцій у різножанровій прозі письменника, з'ясуванні їхньої ролі у творенні комічного.

Для творчості Остапа Вишні характерним є жанрове різноманіття. Літературознавець Іван Дузь, окреслюючи жанровий діапазон творів письменника, називає фейлетон, памфлет, музичний гротеск, музичну комедію, гумореску-нарис, усмішку-жарт, усмішку-оповідання, усмішку-статтю, рецензію [2]. Жанрова своєрідність малих форм виявляється і в оповідній манері, яка певною мірою зумовлює специфіку синтаксичної організації творів. Як зауважують дослідники, оповідь усмішок Остапа Вишні, завжди звернена до уважного слухача, імітує ситуацію безпосередньої розмови з ним [7]. Ефект присутності досягається за допомогою різних мовних засобів, зокрема синтаксичних.

Як показує аналіз, номінативні речення досить активно функціонують у текстах Остапа Вишні, який уживає різні за значенням конструкції цього структурного типу, зокрема:

– буттеві, що передають стан довкілля (*Ранок. Морозець* [1, с. 219]), опис тварин (*Чудесна пташка. Сіренька, з чорненькими на пір'ячку крапочками. Мініатюрна курочка* [1, с. 263]; *Мертва стойка!* [1, с. 224] та ін.) або характеристику предметів, людей (*Таємнича баба...* [1, с. 149]), оточення (*Крик, шум, гам* [1, с. 240]); *Чистота, порядок, лагідність* [1, с. 300];

– вказівні, напр.: *А ота балка* [1, с. 191]; *От травиця* [1, с. 113];

– емоційно-оцінні: *Ох і каша! Ох і каша!* [1, с. 341]; *Ну, який собака! Не собака, а Едісон!* [1, с. 231]; *Ах, незабутні хвилини* [1, с. 188] та ін.;

– спонукальні, напр.: *Документи?!* [1, с. 299].

За нашими спостереженнями, кількісно переважають буттєві (екзистенційні) речення. Слід відзначити те, що номінативні речення у творах Остапа Вишні часто подаються в окремому абзаці, що становить одну з особливостей структурування ним надфразних одиниць.

Автор використовує стислість і водночас смислову місткість номінативних речень в оформленні різних композиційних частин творів. Так, називний теми вживається в зав'язці деяких творів, зокрема в гуморесці “Ох, і лікували нас...”: **1921 рік...** [1, с. 65] або в портретному нарисі “Вій”, присвяченому талановитому художнику: **Петрицький!** Його не можна не знати [1, с. 118].

Номінативним реченням, з якого розгортається тема, починається фейлетон “Антанта (Науковий вислід)”: **АНТАНТА.** Скажіть, хто не чув цього слова? [1, с. 35]. Письменник варіює пунктуаційне оформлення цього речення, завершуючи його в повторях трьома крапками: *Антанта... Антанта...* [1, с. 35] – для створення ефекту надокучливості, нав'язливості.

Уведення номінативного речення з вигуком *ну* на початку усмішки “Море (Дещо з природознавства)” задає жартівливий тон подальшого викладу:

Ну, море!

В данім разі – Чорне море, тобто таке море, що чорне.

Не Біле, а Чорне море...

Це, значить, отакезна ніби яма, велика-велика, – вщерть налита солоною водою... [1, с. 104].

Номінативні конструкції подекуди оформляють композиційні переходи, фіксуючи етапи розгортання сюжету, зокрема в гумористичному плані. Наприклад, це можна простежити в гуморесці “Понад туманами (Перша аероподорож)”: *І обережненько до товариша, що по вас заїхав: – Туман... Може, не полетить? [1, с. 121], Аеродром...* [1, с. 121], *Кабіна...* [1, с. 122].

Письменник нерідко використовує номінативні речення в розв'язці творів для певного ритмічного завершення викладу: **Останній акорд!** І “клуб” кінчав свою роботу [1, с. 57]; **Безпалівка! Фініш, значить!..** [1, с. 53].

Крім того, називні речення слугують динамізації викладу: *Полтава!, Лубни!, Яготин..., Київський аеродром...* [1, с. 126–127]. Наведені конструкції органічно передають реалії, що ненадовго з'являються в полі зору оповідача, який перебуває на борту літака.

Номінативні конструкції є елементами структурно-смислового зв'язку тексту. Так, у фейлетоні “Усипка, утечка, усушка й утруска (Теорія)” зазначені чотири назви в процесі розгортання контексту подаються в окремих номінативних реченнях. Наприклад: **УТЕЧКА.** Від дієслова “тікати”. <...> *Тікати – дієслово, що виключно стосується живих речей* [1, с. 44] і т.ін. Автор таким чином наслідує науковий стиль з його рубрикацією, причому ці речення виділено більшим шрифтом на кшталт словникової статті.

Якщо в розглянутому вище фейлетоні номінативні речення-рубрики корелюють відразу із заголовком, тобто в контексті їхній перелік ще раз не наводиться, то в усмішці “Море (Дещо із природознавства)” їм

передує речення з однорідними членами: *Із морських тварин, що я їх бачив на власні очі, зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала, морський кінь, морська королева, краб, риба-голка, медуза...* [1, с. 106]. Розгортаючи контекст, письменник використовує ці однорідні члени то у двоскладних реченнях, то в односкладних, наприклад:

Морський кінь. *Маленька, захарчована, миришава морська шкапинка, з закрученим хвостом, без гриви, з конячою мордою. Не ірже, не їсть вівса... На нім риби морські одна до одної в гості їздять...*

Морська королева. *Довгаста, з великою головою, з двома на тій голові рогами, буренька корівка. Не мукає, не доїться* [1, с. 106].

У такому структурному розгортанні контексту відчутним є створення комічного, оскільки поєднуються мовні засоби різних стилів – наукового та розмовного. Автор синтаксично організовує контекст таким чином, що не можна чітко розмежувати односкладні речення і двоскладні з винесеним у парцелят присудком, як-от: **Краб.** *Зовсім не похорий на нашу щуку. Не похорий і на окуня, і на карася, і на лина. Навіть на верховодку не скидається...* [1, с. 107]. Хоча ми схильні за тема-рема-тичним членуванням розглядати їх як два окремих речення, оскільки непоширеність першої частини **Краб** і пунктуація створюють відчутну тривалу паузу.

Таку ж рубрикацію номінативними реченнями письменник застосовує в гуморесці “Газета – дуже велике діло”. Пунктуаційне оформлення трьома крапками створює ефект глибини роздумів, а оклична інтонація передає емоційну оцінку того, про що йдеться:

А с а д о к!.. *Та ніщо в світі, крім газети, не дає такого «вдовольствія» у садку, як газета!*

У неділю, приміром, берете рядно, подушку, газету, йдете в садок і лягаєте під грушею. Мухи дзижчать, кусають. Накриваєтесь газетою. І спите... спите... спите, аж поки коні напувати час.

Та хіба мало це в житті випадків, коли без газети як без рук.

Виховання дітей... *Щоб слухняні були, батьків поважали та вчилися добре. І про це в газеті знайдете.*

Але дітей одною газетою не виховаєш, треба збирати всі газети і підшивати одну до другої, як зшиток [1, с. 48].

У цьому контексті номінативні конструкції теж виконують функцію творення комічного, оскільки їхній «поважний» зміст контрастує з подальшим викладом.

Остап Вишня активно використовує називний теми для рубрикування і в усмішці “Крим”: **Географія** [1, с. 100], **Етнографія** [1, с. 101], **Фауна** [1, с. 101], **Флора** [1, с. 82]. Наведені речення функціонують на початку монологів-описів наратора.

Письменник завдяки номінативним реченням створює тема-рема-тичне членування, близьке до розмовного стилю: після називання імені виконавця в поєднанні з часткою *а* вживає займенник *він* у наступному реченні:

Починалося завжди з польки.

На які ж тільки коліна ми її не сибірили?! <...>

А Андрій!! Андрій!!

Він і боком, і задом, і вигинається, й виправляється, й присідає, й підсакає!! [1, с. 56].

Винесення в номінативні речення важливої інформації сприяє її актуалізації: *Молодий театр, Шевченківський театр, Українська опера, балет Мордікіна (Москва) і т. д., і т. ін.* (“Вій”) [1, с. 118]. У цьому ампліфікаційному ряду акцентовано увагу на думці про насичене мистецьке життя в Україні.

Номінативні речення функціонують зрідка з описовою функцією, як, наприклад, у гуморесці “Ярмарок”: *...Ятки... Вулиця з яток... Ятки з мануфактурою, з чобітьми, з квасом, з цукерками, з пряниками, з таранею, з оселедцями, з ремнем, з залізом...* [1, с. 138]. Гумористичний ефект створено логічною неоднорідністю незгоджених означень, ампліфікованих у тексті. У низку номінативів в описі іншого ряду ярмарку іронічне значення вносить завершальне речення: *Коні... Кобили... Стригуни... Лошата... Пекло...* [1, с. 139]. Кожну частину цього гумористичного оповідання Остап Вишня завершує повтором окличного номінативного теми: *Ярмарок!...* [1, с. 134, 139, 143]. Авторська інтенція такого експресивного повтору цілком спрямована на творення комічного: те, що читач на перший погляд сприймає як дивне, незрозуміле, відповідає традиційним уявленням про ярмарок.

Спостерігаємо використання рідкісного комунікативного типу – питальних односкладних речень як вияву антиципації:

Голова пухне! Язык висолоплюється...

А ноги?! Ніби вони на заіржавлених «шарнерах»... Риплять, скриплять і не хочять... Іти не хочять... [1, с. 111].

Такий спосіб текстотворення зумовлено впливом живого мовлення, коли емоції порушують послідовність викладу інформації.

Питальні емоційно забарвлені речення теж введено з метою відтворення розмовного синтаксису: *І йдем... І йдем... І йдем... <...> Дванадцять верстов?! Дрібниця?!* [1, с. 111].

Питальні номінативні речення набувають смислового розвитку за законами надфразної єдності в наступному абзаці. Знак питання іноді навіть відсутній:

А свобода...

Чи є де-небудь ще така, наприклад, свобода совісті, як у Шульгіна?

Нігде не знайдете [1, с. 35].

Письменникові вдається створити ефект непередбачуваності: йтиметься не взагалі про свободу, а саме про свободу совісті, свободу слова. Таке структурування тексту підпорядковане темарематичному членуванню і є одним зі складників творення іронічного значення.

Остап Вишня органічно варіює структурні типи речень: на перший погляд здається, що наступне речення є парцелятом від попереднього (*Треба все передбачити, зважити <...>*), але форма називного відмінка однорідних головних членів (особливо

іменника на позначення істот *інструктори*) свідчить про те, що це вже самостійні номінативні речення: *І земельні комітети, і земельні управи, і селянські з'їзди, інструктори, пояснення, циркуляри...* [1, с. 34]; *Департамент земельної реформи з комісіями, фахівцями* [1, с. 34]. Така організація контексту наближує художній стиль до розмовного.

Номінативні буттєві речення подекуди виконують функцію творення звукових та зорових образів: *Іноді гармошка затихала... Тиша-тиша...* [1, с. 57]; *Темна ніч, чорна ніч, тьмяна ніч...* [1, с. 145].

Уживання вказівних номінативних речень підпорядковане в аналізованих творах різним настановам, зокрема створенню ліричного струменя: *А он покручена якась срібляста гадючка... То – річка...* [1, с. 125].

Вказівні номінативні речення властиві живому мовленню і в реальності супроводжуються відповідними жестами. У художньому тексті ці одиниці слугують засобом експресивізації: *Он Домаха... Он Параска... Он Устя... Он Горлина... Он... он... он... Ні, краще перечитайте святці: там вони всі є...* [1, с. 58]. Письменник усікає ці речення до вказівних часток, створюючи ефект множинності.

У мовленні оповідача органічними є номінативні окличні речення, які передають емоційні реакції мовця щодо викладеного, напр.: *Екзотика, товариші!* (“Крим”) [1, с. 102]; *От травиця! Одна травиця така завбільшки, як у доброго хазяїна черезсідельник...* [1, с. 113].

Письменник використовує номінативи у складі фігур повтору, де вони взаємодіють із двоскладними (напр.: *Танки, співи, веселощі*). Хлопці веселі, а дівчата ще веселіші [1, с. 82]) та безособовими реченнями (*Ох і краса ж! Ну до того ж красиво, до того красиво!* [1, с. 69]), створюючи фігури ампліфікації та градації, властиві художньому стилю. Отже, номінативні речення, уживані в мові творів Остапа Вишні, характеризуються різноманітністю семантики й виконуваних функцій. За модальністю вони переважно розповідні, але подекуди трапляються й питальні. Номінативні конструкції в основному функціонують у мові оповідача й нерідко виконують композиційну роль – сприяють розгортанню змістових частин тексту, створенню надфразних єдностей з розвитком певної теми (мікротеми). Номінативні конструкції органічно взаємодіють з іншими структурними типами речень. Повтор та ампліфікація в називних реченнях сприяють динаміці викладу, створенню монологів-описів. Активне використання письменником функційного потенціалу номінативних речень зумовлене багатьма чинниками, серед яких насамперед виокремлюється специфіка мовомислення автора, що полягає у творенні комічного й ліричного струменів оповіді, тенденція до відображення живого мовлення з його синтаксичними особливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишня Остап. Фейлетони. Гуморески. Усмійки. Щоденникові записи / упоряд., вступ. ст. та приміт. І. В. Зуба. Київ : Наук. думка, 1984. 558 с.
2. Дузь І. М. Вивчення творчості Остапа Вишні в школі. Київ : Рад. шк., 1970. 128 с.

3. Житар І. В., Давиденко Т. А. Функціонування номінативних вставлених речень у текстах наукового і публіцистичного стилів української мови. *Лінгвістика і поетика тексту. Філологічні студії : наук. вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 335–342.
4. Каруник К. Між Харковом і Мюнхеном: “переходова” наукова праця Юрія Шевельова. *Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень*. Харків : ХІФТ, 2012. С. 3–18.
5. Ковтун В. В. Односкладні речення в щоденникових записах О. Довженка *Теоретичні та прикладні питання філології : матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Дніпродзержинськ, 22–23 серп. 2011 р.)*. Дніпропетровськ. 2011. С. 47–53.
6. Коржак З. З. Предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови. *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. 2016. Т. 1. № 5. С. 159–163.
7. Лотоцька О. Елементи сказових форм оповіді у творах О. Генрі та Остапа Вишні. *Studia Methodologica : наук. зб. Тернопіль : ТНПУ, 2011. Вип. 31. С. 161–166.*
8. Мартянова Н. Г. Функціональні особливості номінативних односкладних речень. *Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Філологія. Журналістика*. 2009. Т. 5. URL: <http://www.stationline.org.ua/filologiya/63/8759-funkcionalni-osoblivosti-nominativnix-odnoskladnix-rechen.html>.
9. Рудницька Н. М. Одночленні номінативні речення у німецьких газетних і журнальних текстах. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Розділ I. Граматична семантика*. 3 (ч. 2), 2011. С. 63–66.
10. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2000. 211 с.
11. Ходикіна І. І. Порівняльна характеристика вживання номінативних речень у творах О. Гончара та Остапа Вишні з урахуванням індивідуальної манери цих письменників. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст.* 2009. Вип. XX. С. 543–551.
12. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень. Харків : ХІФТ, 2012. 135 с.

FUNCTIONS OF NOMINATIVE SENTENCES IN THE WORKS OF OSTAP VYSHNIA

Hubareva H., Kalashnyk Yu.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Nominative sentences are studied in their functional expressions in the works of Ostap Vyshnia, which are important elements of structural and semantic cohesion of texts. The objectives of the research are to determine structural, semantic, and functional features of these structures in the writer's prose of different genres, to clarify their role in the creation of a comedic edge. Functions of nominative sentences in the works of Ostap Vyshnia are the subject of the study. The purpose is to reveal the peculiarities of the use of these structures. The text-creation functions of nominative sentences depending on the forms of narration are determined. At the same time, the author uses structural succinctness and semantic capacity of nominative constructions. The role of nominative sentences in the creation of a comic and lyrical stream of a narrative, based on the instructions for reproduction of the color of liveliness, creation of an actual division of the sentence, close to the colloquial style are characterized. The role of nominative constructions in the forming of various compositional parts of works (start, catastrophe, compositional transitions), the beginning of monologue-descriptions of a narrator, participation in the development of a context through the nomination of homogeneous members of the previous sentence in nominatives were traced. The author's imitation of the scientific style with the elements of rubrication, as well as variation of elements of scientific and colloquial styles, in which nominative sentences take part, are revealed. Endowing the nominative sentences with important information for its actualization, the introduction of interrogatory nominative emotionally-colored sentences for reproduction of live syntactic structures, the creation of sound and visual images by nominative sentences, the effect of unpredictability, truncation of nominates to indicative particles for the creation of the multiplicity effect were traced. The variation of the punctuation of these sentences, the allocation in another font were noted. In the speech of the narrator nominal occasional sentences that convey the emotional reactions of the speaker in relation to the aforementioned are organic. The stylistic figures, based on the introduction of nominative sentences in the text, such as amplification series, gradation, repetition, are considered. It was noted that nominative sentences in Ostap Vyshnia's works are often presented in a separate paragraph, which is one of the features of the contexts structuring. The interaction of nominative sentences with other structural types of sentences was analyzed. The following conclusions were made: the active use of the functional potential of nominative sentences by Ostap Vyshnia is due to many factors, among which, first of all, is the specifics of the author's thinking, consisting in the creation of a comic and lyrical stream of narratives, as well as features of the rhythmic-intonational pattern of texts of his flash fiction, the tendency to reproduce the organic content of live speech with its syntactic features.

Key words: nominative sentence, stylistic functions, narrative manner, amplification, parceling.